

23.04.2007

Թուրքական քարոզչություն՝ փոխհատուցման դիմաց

Խաչատուր Դադայան

Թուրքական կառավարության կողմից Վանա լճի Աղթամար կղզու Սբ. Խաչ եկեղեցու վերականգնումը և այդ խնդրի քաղաքական ու տեղեկատվական հնչեղությունը չեն կարող շփոթության մեջ գցել որևէ մեկի: Հատկանշական է, որ Սբ. Էջմիածնի և Անթիլիասի կաթողիկոսության դիրքորոշումը հստակ էր՝ չմասնակցել անխաչ Սբ. Խաչ եկեղեցու բացման արարողությանը: Միևնույն ժամանակ, մեզ համար շահեկան է թեկուզ այն հանգամանքը, որ եկեղեցին այժմ թանգարան է: Գուցե կգա մի օր, երբ եկեղեցին ծառայի իր կոչմանը:

Թուրքիան Սբ. Խաչի վերականգնման համար ծախսել է շուրջ \$2 մլն, ինչը մի կաթիլ է այն վիթխարի փոխհատուցումից, որ այդ երկիրը պետք է վերադարձնի հայերին:

Հայոց ցեղասպանագիտությունը, ամենայն բարեխղճությամբ ուսումնասիրելով հայերի զանգվածային բնաջնջման հիմնական շարժառիթները, շատ դեպքերում անուշադրության է մատնել տնտեսական դրդապատճառը: Բացառությամբ առանձին հեղինակների (Լ.Վարդան, Հ.Ղազարյան), տնտեսական գործոնը հետազոտողների մտածիրից դուրս է մնացել: Մինչդեռ հայոց ունեցվածքը բռնագավթման մշտական թիրախ էր թե՛ օսմանյան թուրքերի, թե՛ դեռևս ազգային ինքնություն չունեցող աղբրեջանցիների համար:

Այս տեսանկյունից ուշագրավ է պատմաբան Ե.Խաթանասյանի դիտարկումը. «*Ի՞նչ է գումարը Թուրքիայի հայության այն հարստության՝ անձնական, ազգային ու հավաքական (միությունների, ընկերությունների և կազմակերպությունների), որ Մեծ Եղեռնի ժամանակ թուրք կառավարությունը գրավեց, կողոպտեց ու փչացրեց: 1919-ին Հայ Ազգային պատվիրակությունը պաշտոն հանձնեց օտար և հայ մասնագետներից բաղկացած մի հանձնախումբի՝ թրքահայության մինչև Մեծ Եղեռնը ունեցած հարստությունը գնահատելու գործը: Մանրակրկիտ և բարեխիղճ ուսումնասիրությունից հետո հանձնախումբը վերջնապես և միաձայնաբար հանգեց այն եզրակացության, որ հայությունից Թուրքիայի հափշտակած հարստության արժեքը հասնում է 3 մլրդ 350 մլն դոլարի»¹:*

50 տարի անց հեղինակն այս գումարին ավելացրել էր տարեկան 5%² և ստացել \$37 մլրդ 145 մլն 641.595 գումար: (Թվաբանական պարզ գործողությամբ կարելի է ստանալ նոր ցուցանիշ՝ 1965-2007թթ. կտրվածքով):

1918թ. սեպտեմբերի 15-ին թուրքական զորքը՝ Ադրբեջանի Հանրապետության կառավարության հետ մեկտեղ, գրավեց Բաքուն, և ճիշտ երկու ամիս աղբրեջանցիները թուրք զինվորների օգնությամբ իրականացնում էին հայկական ջարդեր³: Քաղաքում մնացած 57.380 հայից, ոչ լրիվ հաշվարկներով, երկու ամսում ոչնչացվեց 29.063-ը:

Մուղրուսի զինադադարից հետո թուրքական զորքը հետ քաշվեց, և նոյեմբերի 17-ին Բաքու մտավ դաշնակից երկրների զինուժը՝ բրիտանացի զենեքալ Թոմսոնի գլխավորությամբ: Արդեն նոյեմբերի 21-ին Ելիզավետպոլում գտնվող թուրքական զորքերի գլխավոր հրամանատար Նուրի փաշային Թոմսոնն ուղարկեց հետևյալ հեռագիրը. «*Բաքու ժամանելուն պես զեկույցներ են ստացվել օսմանյան զինվորների կողմից թալանի և ունեցվածքի հասցված վնասների մասին: Բաքվում Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի, Միացյալ Նահանգների ներկայացուցիչներից կազմվել է հանձնաժողով՝ ապացուցված վնասների ընդհանուր արժեքի գնահատումը հետաքննելու համար: Քանի որ ապագա գումարը պետք է փակվի Թուրքիայի հաշվին (ընդգծ. Խ.Դ.), Ձեզ գրում եմ, որպեսզի հնարավորություն ունենաք վերադարձնելու ունեցվածքը: Հայտնում եմ Ձեզ, որ անհրաժեշտություն ծագելու դեպքում կձևավորվեն այլ հանձնաժողովներ՝ բողոքները քննարկելու համար: Այդ իսկ պատճառով նպատակահարմար է Ձեզ և Ձեր գեներալներին տեղեկացնել սույն մտադրության մասին»⁴:*

Դեկտեմբերին ստեղծվեց «Դաշնակից տերությունների վերստուգիչ հանձնաժողով» անվամբ պաշտոնական, միջազգային մի մարմին, որի 30 անդամներից 7-ը հայեր էին: Հանձնաժողովը Բաքվի *ողջ* բնակչությանն առաջարկեց ներկայացնել ցուցակ-նախահաշիվներ՝ փոխհատուցման չափը պարզելու նպատակով, ապա ստուգեց դրանց իսկությունը, իսկ 1919թ. ապրիլին վերջացրեց ու հրապարակեց ամփոփիչ տվյալները: Օրինական վճարման ենթակա ճանաչվեց. հայերին՝ 453 մլն 184.126 ռուբլի, ռուսներին և այլ ազգերի ներկայացուցիչներին՝ 48 մլն 824.531ռ., վրացիներին՝ 3 մլն 995.049ռ., մուսուլմաններին (պարսիկներ, լեզգիներ, աղբրեջանցիներ)՝ 2 մլն 226.822ռ., հավաքական սեփականատերերին (ֆիրմաներ, գործարաններ, ձեռնարկություններ, միություններ)՝ 83 մլն 871.114ռ.: Ընդ որում, յուրաքանչյուր վնասակրի տրամադրվեց համապատասխան պաշտոնական չեկ՝ փոխհատուցման գումարի նշումով:

Որպեսզի պարզ լինի վերոհիշյալ գումարների ներկա արժեքը, կատարել ենք հետևյալ հաշվարկը: 1919թ. ֆունտ ստերլինգի և

ռուբլու փոխարժեքն ուներ 1:10 հարաբերակցություն, հետևաբար այդ գումարները պակասեցրել ենք 10 անգամ, ապա 1919-2006թթ. ժամանակային ընդգրկմամբ դրանց ավելացրել տարեկան 5% դրույքաչափը և ստացել այսպիսի պատկեր. Թուրքիայի կողմից փոխհատուցման ենթակա գումարը ներկայումս կազմում է 4 մլրդ 552 մլն 032.960 ֆունտ ստերլինգ, որից *հայերի մասնաբաժինն է 3 մլրդ 518 մլն 847.403 ֆունտ ստերլինգ*:

Սակայն 1918թ. բաքվահայոց ցեղասպանության նյութական փոխհատուցման հարցում իրավական տեսակետից լիովին պատասխանատվություն է կրում նաև ներկայիս Ադրբեջանը: 1991թ. հոկտեմբերի 18-ին այդ երկրում ընդունվել է «Ադրբեջանական Հանրապետության սահմանադրական ակտը Ադրբեջանական Հանրապետության պետական անկախությունը վերականգնելու մասին, որի 2-րդ հոդվածում ասված է. «*Ադրբեջանական Հանրապետությունը 1918 թվականի մայիսի 28-ից մինչև 1920 թվականի ապրիլի 28-ը գոյատևած Ադրբեջանական Հանրապետության ժառանգորդն է*»:

1918թ. Բաքվի հայության ջարդերն իրականացվեցին ոչ միայն ադրբեջանական կառավարության դրոմամբ ու խրախուսմամբ, այլև ուղղակի մասնակցությամբ: Եթե ներկայիս Ադրբեջանն իր նախորդի ժառանգորդը, իրավահաջորդն է, ապա պարտավոր է ստանձնել նաև փոխհատուցումը: Իսկ դա՝ նույնակերպ հաշվարկով, 1918-1920թթ. և 1991-2006թթ. ժամանակային ընդգրկմամբ, ունի հետևյալ տեսքը. Բաքվում սպանված կամ չսպանված, բայց թալանված բնակիչների ժառանգորդներին Ադրբեջանը ներկայումս պարտք է 134 մլն 149.279 ֆունտ ստերլինգ: Որից *հայերին՝ 102 մլն 674.461 ֆունտ ստերլինգ*, ռուսներին և այլ ազգերի ներկայացուցիչներին (գերմանացիներ, ավստրիացիներ, հրեաներ, լեհեր, չեխեր, ֆրանսիացիներ, լատվիացիներ և այլք)՝ 11 մլն 062.275, վրացիներին՝ 905.159, մուսուլմաններին՝ 504.529, հավաքական սեփականատերերին՝ 19 մլն 002.855 ֆունտ ստերլինգ:

Պետք է հաշվի առնել, որ թե՛ Ե.Խաթանասյանի և թե՛ մեր հաշվարկներն ունեն թերի կողմ. մենք միայն կատարել ենք թվաբանական պարզ հաշվարկ՝ առանց հաշվի առնելու այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են փողի արժեզրկումը, գնողունակությունը և այլն. այդ դեպքում տոկոսադրույքներն ու ընդհանուր պատկերն այլ կլինեին: Դա անելու, ճշգրիտ գումար ամրագրելու համար անհրաժեշտ է տնտեսագետների, ֆինանսիստների համադրված աշխատանք: Համոզված ենք, որ փոխհատուցման գործընթացը⁵ պետք է իրականացվի միջազգային համապատասխան իրավական ատյաններում:

¹ Խաթանասյան Ե., Հայոց թիւր, Բոստոն, 1965թ., էջ 22:

² Համաշխարհային բանկային պրակտիկայում ընդունված կարգի համաձայն, եթե կողմերի միջև չկային պայմանագրային հարաբերություններ, ապա դրույք էր համարվում 5%-ը:

³ Տե՛ս Իշխանեան Բ., Բագուի մեծ սարսափները, Թիֆլիս, 1920թ.:

⁴ ՀՀ Ազգային արխիվ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 39, թ. 50:

⁵ Փոխհատուցման հետ կապված շրջանցված են 1989-ից Ադրբեջանի հայության ջարդերը, բռնի տեղահանումները և նրա ունեցվածքին տիրանալու հետ կապված խնդիրները:

[դեպի էտ](#)

Հեղինակի այլ նյութեր

- [ԱՂԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՀԿ-ՆԵՐԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ](#)[25.09.2009]
- [«ՄԵՐ ՀԱՂԹԱՆԱԿՆԵՐԸ»՝ ՄԵՐ ՀՊԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ](#) [27.02.2009]
- [ՊԵՏԱԿԱՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ՀՀ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ \(Նախնական դիտարկում\)](#) [28.01.2009]
- [-ԲՆԱԿ ԲԱՂԱԴՐՅԱԼՈՎ](#) [27.01.2009]
- [«ԺՈՂՈՎՈՒՐՆԵՐԻ ՄԱՐԴԸ»՝ ԿԻՍՈՎ ՉԱՓ ՀԱՅ](#)[15.01.2009]
- [ԲԱՔՎԻ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ 90-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ](#)[18.09.2008]